

BERDİ KERBABAYEV'İN “ÖTEN GÜNLER” ADLI ESERİNDE TÜRKMEN TOPLUMUNA YÖNELİK SOSYOLOJİK BİR ÇÖZÜMLEME

Ahmet GÖKÇİMEN*

Özet

Berdi Kerbabayev (1894-1974), sosyalist dönem Türkmen edebiyatında nazım ve nesir türlerinde eserler kaleme alan önemli isimlerden biridir. O; şiir, hikâye, inceleme ve roman türlerinde birçok eser verir ve eserlerinden bazıları yaşadığı dönem için ilk numuneler kabul edilir. Örneğin yazar, 1940'ta “Aygıtlı Edim” adlı yapıtıyla ilk sosyalist gerçekçi eseri, 1974'te “Öten Günler” ile de ilk otobiyografik romanı vücuda getirmiştir. *Öten Günler*, yazarın yaşlılık devrinde kaleme aldığı bir eseri olmasının yanı sıra son romanı ve yapıtıdır. Bu eserde Kerbabayev, doğumu 1894'ten diğer bir deyişle çocukluğundan 1925 yılına kadar yaşadığı devri konu edinir. 1894-1925 yılları arasında yazarın başından geçen hadiseler (mesela doğduğu coğrafya, ailesi ve eğitimi) ve tanık olduğu vakalar, ustaca bir anlatımla başkahraman Mirat üzerinden aktarılır. *Öten Günler*, 1894-1925 yılları arasında özellikle eğitim, bozulan dinî müesseseler, siyasal yapı ve toplumda yaşanan kültürel değişimi beyan eden bir edebî vesikadır.

Bu incelemede, Kerbabayev'in gözünden *Öten Günler* romanında verilen Türkmen halkına ait bilgiler, sosyolojik olarak 1. Kültürel Yapı, 2. Dinî Yapı, 3. Ekonomik Yapı ve 4. Siyasal Yapı başlıkları altında incelenerek, büyük değişimlerin yaşandığı devre ayna tutan ve çağın tanığı eserin toplumsal arka planı ortaya konacaktır.

Anahtar Kelimeler: Berdi Kerbabayev, Öten Günler, Türkmen Toplum, Sosyolojik Çözümleme

Abstract

A SOCIOLOGICAL ANALYSIS OF TURKMEN SOCIETY IN BERDİ KERBABAYEV'S “ÖTEN GÜNLER”

Berdi Kerbabayev (1894-1974) is one of the prominent figures who produce works in types of poetry and prose in Turkmen literature of socialist period. He gave many works in many kinds of literature such as poetry, story, study, and novel and some of his works are accepted as the first samples of the time when he lived. For example, the author brought into being the first socialist realist work through “Aygıtlı Edim” of 1940 and the first autobiographical novel through “Öten Günler” of 1974. *Öten Günler* is his latest novel in addition to being a work which he wrote in his old age. In this work, Kerbabayev deals with the time when he lived from 1894, the year of his birth, or in other words, his childhood to 1925. The incidents which the author experienced between the years of 1894-1925 (for example the place of his birth, his family and his education) and the events which he witnessed are conveyed through the main character, Mirat in an ingenious narrative. *Öten Günler* is a literary document which declares especially education, corrupt religious institutions, political structure and cultural change in society between 1894 and 1925.

This study will reveal social background of the work which mirrors the period when great changes had been experienced and is the witness of the

* Doç. Dr.; Atatürk Üni. Edebiyat Fak. Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, gokcimen@atauni.edu.tr.

period while the information on Turkmen people given through Kerbabayev's eyes in *Öten Günler* is sociologically examined under these titles: 1. Cultural Structure, 2. Religious Structure, 3. Economic Structure, and 4. Political Structure.

Key words: Berdi Kerbabayev, *Öten Günler*, Turkmen Society, Sociological Analysis.

Giriş

Sosyalist gerçekçi metodun Türkmenistan'da en güçlü temsilcilerinden biri olan Berdi Kerbabayev, roman türünde Türkmen edebiyatında birçok ilkin sahibidir. Mesela 1940'ta neşri yapılan "Aygıtlı Edim" (Kararlı Adım) ilk edebî, sosyalist gerçekçi roman ve 1972'de yayımlanan "Gaygısız Atabay" ilk biyografik romandır. (Tanrıberdiyev, 1966: 3-10; 1982: 11-21) Yazar, nesir sahasındaki ustalığını ömrünün sonlarına doğru kaleme aldığı "Öten Günler" (Geçmiş Günler) adlı Türkmen edebiyatında otobiyografik roman türünün de ilk örneği olan bir eserle taçlandırır. Tecen Nepesov, romanı değerlendiren bir makalesinde bu durumu şöyle izah eder: "*Öten Günler*, bizim edebiyatımızda yeni gelişen büyük bir türün başlangıcı mahiyetinde oldu. Burada otobiyografik materyal, sosyal savaşların tarihi panoraması temelinde epik bir yaklaşımla şekillendirilmiştir. Doğrusu sosyal ve tarihi hadiseler, gerçek tarihi şahsın davranışlarında ortaya çıkmıştır" (Nepesov, 1988: 226). Aslında eser neşredildikten sonra özellikle konusu üzerinden bir tartışma başlar. Buna göre *Öten Günler*'in tarihi içerikli ve biyografik bir yapıt olduğu, otobiyografik roman olmadığı savunulur. Genellikle otobiyografik romanlarda, tekil bakış açısı ve tekil anlatıcı görülür. Ancak *Öten Günler*, hâkim bakış açısı, üçüncü tekil anlatıcı ile kaleme alınmıştır. Buna rağmen eserin otobiyografik vasfı ortadan kaybolmamıştır. Yazar, hem Sosyalist rejimin baskıları hem de romanın doğası gereği kurgusal unsurlar katmıştır. Ancak romanın tamamına dikkatle bakıldığında ve yazarın hayatındaki hadiselerle kıyaslanınca *Öten Günler*'in Kerbabayev'in yaşamından neşet ettiği görülür. Kerbabayev'in kendi yaşamını, kendi kaleminden aktarması sebebiyle romanın otobiyografik bir yapıt olduğu söylenebilir. Araştırmacıların çoğu da bu yönde fikir beyan etmiştir (Nepesov, 1988: 226; Sarıkaya, 2006: 4).

Kerbabayev, *Öten Günler*'i âdeti olduğu üzere ceditçi vasfının da bir işareti olsa gerek Arap harfleriyle 1973'te yazar. Ölümünden bir süre geçtikten sonra fark edilen eser, 1988'de neşredilir (Nepesov, 1988: 220). Elyazması metinlere dikkat edildiğinde yazarın eserine birkaç kez ad vermeye çalıştığını ve sonunda *Öten Günler*, ismini verdiği görülür. Öncelikle "Yadımda Galanlar" (Aklımda Kalanlar), sonra "Övez Batman'ın Agtığı" (Övez Batman'ın Torunu) adlarını verir. Araştırmacılar, yazarın öncelikle 1915'ten sonra tanıdığı Abdullah Tukay'ın "İsemde Galannar" adlı eserine öykündüğünü düşünürler; ancak daha sonraları romanına ad olarak dedesinin ismini öne çıkardığı görüşündedirler (Nepesov, 1988: 219-235). Fakat yazar,

yukarıda bahsi geçen adlar yerine, eserine hem Abdullah Kadiri'ye olan hayranlığının hem de creditçi tarafının bir göstergesi olsa gerek yapıtına “Öten Günler” ismini uygun görür.

Romanın başkahramanı Mirat'tır. Eserde yazarı temsil eden Mirat ismi, Kerbabayev'in babasının adıdır. Yazar, romanını yazmaya başladığı zamanlarda eserin başkahramanını “ben” olarak adlandırır. Ancak hatıralarında ifade ettiği üzere daha sonraları Litvanyalı dostu M. Daltseva'nın önerisiyle ben'i Mirat olarak değiştirir (Nepesov, 1988: 222-223). *Öten Günler* romanında vaka, 1894'ten sonra başlar ve Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Sovyetlere bütünüyle katıldığı yıl olan 1925'te biter. Muhtemelen yazar, eserini 1973 yılına kadar yazmayı planlamış; ancak romanı tamamlamaya ömrü vefa etmemiştir. Bir nevi otobiyografik romanın ilk cildi mahiyetindeki *Öten Günler*'i arkada bırakarak vefat etmiştir.

Öten Günler, Berdi Kerbabayev'in gözünden aslında bir tarihin romanıdır. Eser, Türkmen ve Orta Asya halklarının canlı tarihidir. Yazar, 1890'lardan başlayarak 1925'e kadar I. Cihan Harbi'ni, Ekim Devrimi'ni ve Türkmenler özelinde Orta Asya halklarının verdiği mücadeleleri yer yer sosyalist sistemin etkisinde kalsa da çoğunlukla tarafsız bir gözle vermeye çalışmıştır. Bu çalışmada kültürel, dinsel, ekonomik ve siyasal olarak dört başlık altında Kerbabayev'in gözüyle takdim edilen ve yaşamından alınan romandaki materyaller sosyolojik açıdan ele alınacaktır.

1. Kültürel Yapı

Öten Günler romanında Berdi Kerbabayev, hem yaşamından hem de gözlemlediği bir kısım Türkmen ve bölge halklarına ait kültürel materyallerden söz eder. Öncelikle doğup büyüdüğü köyden bahseder. Genellikle göçebe hayat yaşayan Türkmenler, 19. yüzyılın başlarında büyük kıtlık ve sefalet içerisindeydiler. Kuraklık ve kıtlığın da etkisiyle sürekli göç etmekteydiler. Romanda bu durum “İki göç, bir talan.” atasözü ile ifade edilir (s. 16). Bu atasözü gibi Türkmenlerin örf, adet ve yaşam biçimini belirten başka atasözleri de sıkça kullanılmıştır. Mesela “Kan, yiğidin süsüdür.”, “Büyüğün sözünü kesmektense boğazını kesmek daha iyidir.”, “Köle okuyarak kadı olmaz, köpek yürüyerek tazı olmaz.”, “Mollanın söylediğine uy, yaptığını etme.”, “Faydasız melekten tanıdık dev daha iyi.”, “Altın görse Hızır azar” (s. 24, 29, 48, 49, 51). Bu atasözlerinde Türkmenlerde yiğitliğin savaşta kan dökme ile ortaya çıktığı, büyüğe duyulan saygının bir ifadesi olan sözünü kesmenin ne kadar kötü olduğu, kölenin okuyamayacağı, mollaların söyledikleri ile yaptıklarının uymadığı, mal mülke tamahın olduğu konuları üzerinde durulmuş ve atasözleriyle Türkmenlerin toplumsal yaşamından bazı misaller verilmiştir.

Romanda bir dilencinin diliyle ona yardım eden zengine tanrıdan on erkek çocuğu verme duasına yer verilir. Bu duada Türkmenlerin hangi mesleklere ve insanlara daha fazla değer verdiği bilgisi saklıdır. Dilenci; çiftçi, tüccar, bey, usta, din adamı ve han gibi bir kısım isimleri saydıktan sonra bahşidan söz eder (s. 31). Buradan da anlaşılacağı üzere Türkmenler meslek erbabı ve zengine toplumda ne kadar itibar ediyorsa, bahşıya da o kadar itibar etmektedir.

Dönemin kültürel yapısını yansıtan önemli unsurlardan biri de medreselerin rakibi olan yeni Rus okullarıdır. Bu okulların bir kısmı Tatarların önderliğinde kurulan usul-i cedit mektepleriymişken diğer bir kısmı da Ruslar tarafından açılan kurumlardır. Hatta bir süre iki eğitim kurumu birbiri ile rekabet halinde olmuştur. Ancak Rusların kurduğu okullar vasıtasıyla devrimciler, sosyalizme ait fikirleri yayarlar. Romanda Rus okullarının işlevleri anlatılırken onların yerli halkın folklor ürünlerini derlediği ve yazıya geçirdikleri bilgisi yer alır. “*Mırat’ın aklını önceki fikir meşgul ediyordu. İyi ama Rus mektebinde okuduğundan kâfir diye saydığımız insanımız, gelecek nesiller için halk edebiyatını ve halk sanatını derlediği halde, dindar kesimin ilklerinden olarak benim yaptığım ve başardığım hangi iş var?*” (s. 89). Daha sonra Mırat, medresede öğrendiği Arapça ve Farsçanın bir işe yaramadığını, Rus okulunda öğrenilen Rusçanın tercümanlık yapmaya fayda sağladığını söyler (s. 89). Burada yazar, devrin şartlarında Rus okullarıyla gelen hem dil hem de kültüre vurgu yapmıştır.

Dönemin Türkmen kültürüne ilişkin önemli meselelerinden biri de evliliklerdir. Kerbabayev, evlenmeyle alakalı hem yaşanan sosyal olaylara hem de geleneklere yer verir. Mırat’ın köyünde başlık parasını veremeyen fakir genç Aşır, sevdiği kızı kaçıtır. Ancak sonunda köyün beyi ve ağası bu meseleyi namus meselesi haline getirir. Ağanın oğlu, iki genci de öldürür. “*Kılıcını salladı ve kızın başındaki işlemeli takkesi ve parıldayan kellesi bir yana savruldu. Kılıcını yeniden kaldırdığında Aşır’ın ak telpekli başı ikinci yana düştü*” (s. 93).

Romanda Mırat ile Gözel’in nikâh merasimi anlatılırken Türkmenlerin evlenmelerine ilişkin kötü ruhları kovma diye adlandırabileceğimiz “al arvahın bağını kırma” merasimi yapılır. Buna göre yaşlı bir kadın kötü ruhlar genç yiğide zarar vermesin diye dua eder (s. 102). Nikâhtaki diğer bir âdet de gelinle ilgilidir. Gelinin nikâhı kıyılırken bazı ritüeller uygulanır. Bununla gelin, damatla birlikte yaşamaya başlamadan önce terbiye edilir. Romanda verilen atasözüne göre “Çocuğu küçükken, gelini baştan” diyerek gelinin evliliğin başında yetiştirilmesi gerektiği savunulur. Geleneğe göre gelinle damat yan yana oturunca, gelin damadın kalpağını asmasa, kuşağını samimiyetle çözmeseyse, damat elinin tersi ile gelinin rast gelen yerine bir tokat vurur ya da çizmesini çıkarmasa çizmenin ökçesi ile gelini döver. Gelin, bütün bunlar yapılırken damada karşılık vermez. Sükûnetini koruması onun damada itaatkâr bir eş olacağını göstergesi

kabul edilir. Romanda Gözel bu kurallara harfi harfine uyar. “*Ama Gözel, Mirat’ın söylemesine gerek kalmadan ve göstermesine ihtiyaç duymadan hepsini yerli yerince yaptı*” (s. 102). Türkmenler, romanda anlatıldığına göre toya gelenlerin evden kovulması ve damadın gelinle baş başa kalması için damadın eline bir kamçı verirler. Damat, kamçıyı insanların üstüne rast gele sallar ve kalabalığı dağıtır, evden dışarı atar (s. 103).

Türkmenler, çölde yaşadıkları için suya çok önem verir. Romanda bunun izleri vardır. Mesela Amıderya nehrinin suyunun şifa olduğuna inanırlar. “*Halk, onun damlasının bile tüm dermlere derman olduğuna inanır. Bunun için Amıderya’dan geçen molların ellerini yıkatarak, şu pis suyu hastalığa şifa diye içirirler*” (s. 112). Yazar, halka göre kerametli sayılan Amuderya yani Ceyhun nehri hakkında bilgiler vermeye devam eder. Halk arasında kıyılarını aşındıran ve geçtiği köyleri yutan nehir manasında Ceyhun’a “deli nehir” adı verilmiştir. “*Amuderya’nın (Ceyhun) “deli nehir” adını almasını Mirat derinlemesine düşünmemiştir. Kendine özgü nehir, kendi kenarlarını kemirerek, bazı köyleri yutarak akıyordu*” (s. 118-119).

Öten Günler’de Türkmenistan’ın bir zamanlar kültür merkezi olan Merv hakkında bilgiler verilir. Sultan Sencer’den, Moğol istilasından söz edilir. Şehrin, İpekyolunun önemli bir kavşağı ve ticaret merkezi olduğu; medreseleri, kütüphaneleri anlatılır. Mollanepes adlı büyük Türkmen şairinin şehre tarihi kayıtlarda da yer alan “Merv-i şah-cihan” yani “Cihanın şahı Merv” adını verdiği söylenir. “*Merv’e ‘şah-cihan’ adını Türkmen klasik şairlerinden biri olan, büyük şair Mollanepes verdi. O da bu ismi eski tarihlerden alır*” (s. 117).

Romanda kültürel yapı başlığında ele alacağımız son vaka Cedit Hareketi’ne işaret eden gazete ve dergilerdir. Kendisi de o yıllarda bir ceditçi olan, romanda Gaspıralı’nın önderliğinde neşredilen Tercüman Gazetesi’ni okuduğunu yazan Kerbabayev, Tatarca ve Azericenin önemine vurgu yapar. Kemal Ependi, Mirat’a hayatla ve yeni gelişmelerle ilgili haberleri almak için Tatarca ve Azerice gazete okumak lazım der. O, Tatarca yayımlanan ve romandaki bilgilere göre Orenburg’ta basılan Şura isimli ceditçi gazeteden söz eder. Kemal Ependi, bu gazeteyi takip eder ve orada yazan Abdullah Tukay’ın bir şiirinden Mirat’a bir dördlük okur.

*“İ Hoday! Meglüm siña, tik yahşılıkta kasdımız,
Zikremezder: kazı, kuzıy, yaş kene kız, kaz, kımız.*

*Yuknu söyliler ceditler, çınnan ehlinsaflar bez,
Maktıyız iç Tenremezne işte bu biş ‘kaf’le bez” (Tukay, 2011: 218).*

*“Ey Tanrı ’m sen bilirsın yalnız iyiliktir muradımız,
Zikrimizdir: Köfte [At sucuğu], kuzu, genç kız, kaz, kımız.*

*Yalan söylerler ceditçiler, hakiki insaf ehliyiz biz,
Hamdederiz Tanrı'mıza işte bu beş 'kaf'la biz" (Özkan, 1994: 355).*

Kemal Ependi, “Bir Şeyhin Münacâtı” adlı şiirin ilk beytini okuyarak beş kaf’la ifade edilen dileklerden hareketle devrin din adamı portresini çizer ve onların isteklerini anlatır. Şeyhler, Tanrı’dan din, iman yerine at sucuğu, kuzu, genç kız, kaz ve kırmızı isterler. Aslında Sosyalizm devrinin şartlarında bir Ceditçi şairin şiirini, yazar eserine kolay kolay -onu yerden yere vurma maksadı hariç- alamaz. Ancak Kerbabayev, Tukay’ın şiirinde din adamlarına yapılan eleştiriyi öne çıkararak metnin montajını yapabilmiş ve eserine alabilmiştir.

2. Dinî Yapı

Öten Günler romanında en fazla toplumsal anlamda din, din adamları ve dinî müesseseler üzerinde durulmuştur. Zira Berdi Kerbabayev, sosyalizm öncesi eğitimini eski usulde ve medreselerde yaptığı için bu konuda gözlemleri, tecrübeleri ve anıları çoktur. 1890’larda babası, Mirat’ı Çarva köyünde mollaya eğitim alması için teslim eder. Mirat’ın şehri Tecen’de iyi bir medrese olmadığı için on üç yaşında Kaka’ya götürülür. Kaka’da bir süre eğitim gördükten sonra Mirat, kendini geliştirmek için Aşgabat’ın batısında yer alan Gorcov köyündeki medreseye gider. Mirat, I. Cihan Harbi esnasında demiryolu ile Orta Asya’nın din merkezi Buhara’ya gelir. Burada o, din eğitimini üst düzeye ulaştırmak için Mir Arap Medresesi’ne gider.

Romanda yazar, uzun yıllar süren medrese eğitimi esnasında bu kurumların iç yüzünü daha iyi görmüştür. Bu açıdan onların bozulan, aksayan ve çağa ayak uyduramayan taraflarını objektif bir biçimde tespit eder. Sosyalist sistemin arzusu doğrultusunda eğitim aldığı bu kurumları bütününe aynı kategoride değerlendiren bir anlayışla, kötümser bir gözle yerden yere vurmaz. O, kötü medreselerin yanı sıra iyi eğitim veren âlimleri olan medreselere de övgülerde bulunur. Onlardan birçok şey öğrendiğini ifade eder. Dinsel Yapı, başlığı altında yazarın gözlemleriyle eski ve yeni eğitim bağlamında devrin medreseleri mercek altına alınmıştır.

Dinsel açıdan romanda ilk önce takdim edilen yazarın ailesinin dinî yaşamıdır. Bunlar genellikle Mirat ve dedesi Övez Batman arasında geçen konuşmalardır ve dedenin yaşamıyla ilgilidir. Övez Batman mütedeyyin bir kimsedir. O, ibadetlerini yapar ve beş vakit namaza dikkat eder. Onun vasıtasıyla Türkmenlerin dinî yaşamı gözler önüne serilmiştir. Sosyalist dönem eserlerinde dinden müspet manada söz etmek mümkün değildir. Ama yazar buna rağmen, sisteme rağmen örtülü bir biçimde dedesi üzerinden İslam’ı olumlu bir gözle sunmuştur. Mesela romanda ezan okunmasından söz eden Kerbabayev, bununla yetinmez, ezanın Arapça tam metnini de eserine taşır (s. 21).

Mirat'ın babası, oğlunun hocası ve medresenin mollası ile konuşur. Geleneğe göre her cuma mollanın evine çörek getirilir. Mirat'ın babası çörek getiremeyeceğini onun yerine zekât malı getireceğini söyler. *“Muhterem mollamız, ayıp karşılamayın, köyümüz uzak olduğu için Mirat sizin evinize Cuma çöreği getiremez. -Âdet gereği her talebe cuma günü mollanın evine çörek getirir.- Bunun yerine öşür, zekât vakti sizi unutmayız”* (s. 44). Mirat, bu hadise ile mollaların yaşamına ait ipuçlarını vermeye başlar. Mollaların nasıl yaşadığı ve geçindiğine dair romanın ilerleyen kısımlarında başka bilgiler de mevcuttur. Örneğin üç tip mollanın düşünceleri eserde şöyle anlatılır. *“Biri bana bu yıl öşür ve zekâttan ne kadar düşer diye düşünürken hatta bu uğurda hileler planlarken ikincisi eşlerinin üstüne kuma getirme fikriyle köyleri gezip, kızları süzerdi. Üçüncüsü ise İslam dininin merkezi olan Buhara'da okuyup, hatim indirip, medrese kurma düşüncesiyle meşguldü”* (s. 90). Metinden anlaşılacağı üzere devrin mollaları dine hizmet yerine kendine ve çıkarlarına uygun bir anlayışı tercih eder. Hatta dönemin din merkezi kabul edilen Buhara bu tip düşünen mollaların bir nevi çoğaldığı ve yayıldığı bir merkez halini almıştır. Yani medreselerde okuyanlar, hakiki manada din tedrisatını terk etmiş, kendi amaçlarına uygun birçok hurafeyi barındıran, dejenere olmuş bir eğitime yönelmiştir.

Devir mollalarının bir problemi de eğitimde şiddet uygulayarak, ilmi öğretmeye çalışmalarıdır. Çoğunlukla dinî eğitimi verirken, talebeler çeşitli sebeplerle falakaya yatırılır. *“Çubuğa yapıştı. Çubuğun ucundan kopan kıymık parçası sıçrayarak, başka bir oğlanın yanağını bıçakla parçalanmış gibi kesiverdi”* (s. 49). Dönemin mollalarının birçoğu açgözlü, mala tamah eden kişilerdir. *Öten Günler*'de bu durum *“Altın görse Hızır azar”* atasözü ile ifade edilmiştir. *“Al desen açılır mollanın gözü, ver desen terk eder Allah'ın emrini”* (s. 53). Buradan da anlaşılacağı üzere mollalar almayı, parayı pulu severler. Romanda bu hadisler oldukça abartılı sunulmuştur. Ancak devrin şartlarında genellikle medreseler bozulmuş ve mollaların çoğu yazarın belirttiği şekilde menfi kişiler olarak karşımıza çıkar. Bunun en canlı şahitlerinden biri de Özbek edebiyatın ceditçi yazarlarından Fıtrat'tır. Bir Hintli ve Buharalı medrese âlimini konuşturur. Hintli vasıtası ile medreselerin aksayan taraflarını aktarır (Fitrat, 2000: 46-97).

Mirat'ın eğitim aldığı mollaların hepsi menfi şahıslar değildir. Onlar arasında cömert, dürüst ve çok iyi kişiler de mevcuttur. Mesela Mukım Molla talebelerini hiç dövmez, onlara şefkatle yanaşır. Üstelik o, cömert ve eli açık biridir. Bu vasıflarından ötürü Mukım Molla gibi âlimler, yoksul halkın sevgisini kazanmıştır. Mirat ondan klasik edebiyatı çok iyi bir biçimde öğrenmiş, onun sayesinde Fuzulî, Nevaî, Hafız, Kemine ve Mahtumkulu gibi büyük şairleri tanımıştır. *“Onun ders esnasında oğlanları dövmemesi Mirat'ı şaşkınlık içerisinde bıraktı. Ondan önceki mollaların ilimi az veya [bu mollalar]çok dayakla [ilim] öğretilirdi. Mukım Molla, hatta yanında sopa bulundurmuyordu. Mirat'ın fikrine göre kavrama, öğüt ve nasihat yolu ile*

ilmi öğretiyordu. O, çok kanaatkâr ve sabırlı bir insandı. Bunun için de çiftçilerin gönüllerini fethetmişti” (s. 56). Buradan anlaşılacağı üzere Kerbabayev objektif bir üslupla sadece olumsuz insan misalleri üzerinden din adamlarını eleştirmemiş, aynı zamanda müspet ve dürüst kişilere de yer vermiştir. Hepsini Sosyalist sistemin yaptığı üzere aynı kefeye koymamıştır. Kötüleri verdiği gibi iyileri de sitayişle yâd etmiştir.

Mırat, ömrünün gençlik çağlarının geçtiği medrese mekânlarını da eserinde iyi tanıtmıştır. Talebeler, küçük derme çatma hücrelerde zor şartlarda hayatlarını ve eğitimlerini sürdürürler. “Bu sefer onun için hususi hazırlık yapılıyordu. Annesi yeni yorgan diktirip, yastık hazırlattı. Keçelerin de çoğunu ona layık gördü. Ağaç çanak, kaşık, güğüm, semaver hazırladı. Medresenin bir hücrelerinde sadece kendisi yaşayacağı için her türlü kapacak gerekiyordu” (s. 57).

Yazar, romanda devrin şartlarında medreselerin ne amaçla, nasıl şartlarda kurulduğunu da anlatır. Onların işleyişi hakkında bilgiler verir. “Medresenin din ilmi öğreten bir yer olduğunu Mırat bilse de onları kimin kurduğunu, nasıl kurulduğunu, talebelerin niçin toplandığını bilmiyordu. Medrese kurmak için Amanalî gibi yaşlıların ortaya çıkması ve onu makul bulması zaruridir. Varılan sonuçta ise her hücreyi bir kişi kendi hesabına kuruyordu. Medresenin sahibi olmak ise evvelki dükkânlardan birkaçının sahibi olmaktan daha faydalıydı. Din, şeriat adı ile kurulan medrese, küçük küçük hücrelerden ibaret değildi, o, medresenin ahunu [baş din adamı] için altın ambarıdır. Dört bir yandan öşür ve zekât yağıp duruyordu” (s. 62). Metinden anlaşılacağı üzere bu yıllarda medreseler tam bir ticari kuruma dönüşmüş ve dükkândan daha çok kazandırır hale gelmiştir. Bu bakımdan medrese sahipleri, ciddi bir ekonomik güce ve itibara sahip olurlar. Bunu bilen halk ise kendi çocuklarının da aynı eğitimden geçip, bahsi geçen varlığa ulaşması için var güçleriyle uğraşırlar. Zira zengin olmanın en garantili yollarından biri de molla olmaktır.

Dönemin medreseleri, aynı zamanda neşirlerin de takip edileceği kurumlardır. Örneğin 1914-1917 yılları arasında yayımlanan ruzname-i Maverâ-yı Bahr-ı Hazar gazete, romanda adı geçen neşirlerdendir. Bu gazete dönemin siyasi ve kültürel yaşamı için çok önemlidir (Gökçimen, 2011: 10). “Şu devirde yeni çıkan [Ruznâme-i] Maverâ-yı Bahr-ı Hazar’ gazetesinde Molla Durdı’nın bazen şiir, bazen makalesinin yayımlandığından Mırat habersizdi”(s. 73). Buradan da anlaşılacağı üzere Mırat devrin neşriyatlarını biraz geç fark etmiştir.

Yazarın eğitim gördüğü medreselerde iki dil çok iyi öğretilir. Bunlar Arapça ve Farsçadır. Kerbabayev, bu iki dili de iyi derecede öğrenmiştir. Devrin şartlarında imkân buldukça Taşkent’ten gelen taş baskı eserleri satın alıp okuyarak kendini geliştirmeye çalışır.

“Mirat, Arapça ve Farsça doğru okumayı ve anlamayı çok iyi öğrendi. ... Medrese şehre hususiyle demiryoluna yakın olduğu için başka yerlere nazaran Mirat burada çoğunlukla yeniliklerle karşılaşır. Taşkent’te taş basma ile üretilen kitapları buraya getirip satanlar bulunurdu” (s. 86). Yazar, bu yolla birçok divanı, klasik eseri ve halk hikâyesini satın alıp okumuştur.

3. Ekonomik Yapı

Türkmenler Çarlık Rusya’sının son devirlerinde fazlasıyla sefaletle maruz kalmıştır. Artan vergiler ve savaşlar halkı yıpratmıştır. Romanda Dede Korkut anlatılarında da örnekleri görülen, Türkmenlerin yağma ve çapul geleneğinden söz edilir. Dede-torun konuşurlarken Mirat ona Türkmenlerin niçin yağmayla meşgul olduklarını sorar. Dede Övez Batman, “Acın imanı olmaz” atasözünün Türkmenlerdeki söyleniş biçimini kullanarak cevap verir: “*Utaniyorum, oğlum utaniyorum. ‘Acın akli olmaz.’ denildiği üzere biz bazen utancı unutuyorduk*” (s. 30). Buradan anlaşılacağı üzere açlık ve sefalet yüzünden çaresiz kalan halk, komşularının kervanlarını yağmalamıştır. Hatta Övez Batman, bir kıssa ile bu yağmalar sonunda Türkmenlerin çayla tanıştığını da anlatır. Bir zamanlar Türkmenler Hindistan’dan gelip Rusya’ya giden bir kervanı yağmalarlar. Çay taşıyan bu kervanın yükünü tadan Türkmenler böylece çay içme alışkanlığı kazanırlar. Dedenin deyişiyle bir daha çay içmeyi terk edemezler (s. 30).

Romanda çok ayrıntılı anlatılmasa da göçebe Türkmenlerin beş yılda bir yer değiştirdiklerinde vuku bulan yer-su paylaşımından söz edilir. Göçülen yerin ekilen arazisi ve suyu göçebe tayfa tarafından evlilik ve erkek çocuğu sayısı dikkate alınarak bölünür. Bu sistemde zenginler yüksek başlık parasını vererek küçük yaştaki erkek çocuklarını rahatça evlendirir ve yer-sudan daha çok pay alırlar. Yoksullar ise başlık ödeyecek parası ve imkânı olmadığı için evlenemez ve yer-sudan az pay alırlar. “*Köyde bağ bahçenin yokluğuna bir yandan halkın sefaleti, yoksulluğu, diğer taraftan da köyde yerleşim olmaması ve göçebe yaşamın devam etmesi sebeptir. Çünkü her hanenin kendine ait bölünmüş mülkü olmadığı için yer-su meselesi muammaydı. Çiftçi bu yıl bir yeri ekse, başka bir yıl farklı bir yeri ekiyordu. Bunun için tarım ve hayvancılık, mal kaygısı sebebiyle oradan oraya göçme meselesi devam ediyordu*” (s. 16). Örnekte verildiği üzere göçebe yaşam, sefaleti artırmaktadır. Bu yüzden halk gittikçe yoksul bir hale gelir. Atasözü haline gelmiş bir ifadeyle söylenecek olursa, Türkmenler iki göç bir talan olduğu için sürekli maddi manada bir kayıp yaşarlar. Üstelik sürekli zenginlerin lehine işleyen yer-su paylaşım çarkı, yoksul Türkmenler yönünden sefaleti çoğaltan bir sebep olmuştur. Romanda çok teferruatlı bir biçimde olmasa da kısaca bu mevzuya yani yoksulluğu artıran bu yapıya da değinilmiştir.

4. Siyasal Yapı

Öten Günler romanında siyasal yapıyı iki önemli tarihi hadise şekillendirir. İlki I. Dünya Savaşı, ikincisi ise Ekim Devrimi'dir. Çarlık Rusya, I. Dünya Harbi'nde Almanların karşısında yer almıştır. Bu hadise Türkmenler arasında da yankı bulur. Çar emrindeki ülkelerden at, gıda ve asker yardımı ister. “*O vakitte ise ceza müfrezesi silahlarından iki adam öldü, on kişi de hapse atıldı*” (s. 108). Burada cepheye gitmek istemeyenlere verilen ceza anlatılır. Dolayısıyla Çarın komutanlarının emriyle seçilen herkes savaşa iştirak etmek zorundadır.

Romanda Mahtumkulu Han zamanında Tecen-Merv arasında demiryolu döşendiğinden söz edilir. Demiryolu 1880'de döşenmeye başlar. Tarihçilerin kayıtlarına göre bu tarihlerde Türkmenistan'ın istilasını kolaylaştırmak için Çar, bölgeye demiryolu döşetir. “*Hazar'ın doğusundan Göktepe'ye doğru uzanan bir de demiryolu yapımına başladı*” (Saray, 1999: 351). Mahtumkulu Han ise devrin öne çıkan ismidir. Nurberdi Han'ın oğludur. “*Mahtumkulu Han, Ahal Tekelerinin en önemli hanlarından biri Nurberdi Han'ın oğlu ve vekilidir. 1880 yılında Nurberdi Han öldükten sonra yerine tahta çıkar.*” (Atamammedov, 1992: 54). Romanda demiryolunun sebep olduğu hadiselerden de bahsedilir. “*İran yağma yolu kesildi. Hive Hanı'nın baltasının sapı kırıldı. Buhara Emiri kendi kümesinde saklandı*” (s. 114). Örnekten anlaşılacağı üzere Çarın bölgeyi iyice kontrol altına aldığı görülür ve bölgenin önemli güçleri kan kaybeder.

Romanda I. Dünya Savaşı'ndan sonra yer alan ikinci önemli hadise Ekim Devrimi'dir. Yazar, devrime hazırlık mahiyetinde romanda Çar yönetimini eleştirir. “*Çarın zulmünden kurtulmak ne mümkün?*” (s. 130). Yine dönemin Bakü'de basılan gazetelerinden biri olan İkbâl'de çıkan bir yazıyla Çar'dan tahtını bırakması istenir. Bu gazetede Azerbaycan millî direnişinin sembolü Resulzade'nin bir şiiri ile Çar eleştirilir (Resulzade, 1984: 7-8). Şairin tenkidi şöyledir: “*İşin bozuk, vaktin varken, tabanlarını yağla*” (s. 87).

Mırat, daha iyi bir medrese eğitimi almak için Buhara'ya gider. Bu vesile ile Taşkent, Semerkant ve Buhara'da yaşanan hadiseleri öğrenir, onlara tanık olur. Romanda Buhara'da yaşanan ilk önemli mesele, Çar karşıtı Feyzullah Hoca'nın Buhara Emiri'ni ortadan kaldırmak için yaptığı eylemlerdir. “*Bunun üzerine Feyzullah Hoca ve Preobrazhenskiy 1917 yılı Aralık ayında Taşkent'e gitmekle görevlendirilirler. Reformcuların merkez komitesi ile Kagan'daki Sovyet liderler Buhara Emirliği'ne karşı silahlı mücadele planları geliştirirler*” (Hayit, 1997: 58). Romanın kahramanı Feyzullah Hoca'nın mücadelesini takdir eder. Ona şöyle övgüde bulunur: “*Benim düşünceme göre Buhara gençleri doğru yola girdiler. ... Sağ olsun Feyzullah Hocayev*” (s. 133). Bundan sonra Mırat, Kagan'da Özbek ceditçi yazarlarından Mahmudhoca Behbudî'nin “Pederkuş” adlı tiyatro eserini izler (s. 133). Burada dikkat edilirse Kerbabayev,

fırsat buldukça zamanında savunduğu ceditçiliğin önemli isimlerine vurgu yapmaktan asla kaçınmaz. Oyundan sonra Mirat, bölgenin önemli sosyalizm savunucularından Sadridin Ayniy'den bir söz nakleder (Bk. Abdullayev, vd. 1980: 403-413). “*Bunun için Tacik şairi Sadridin Ayniy: Başkalarının çocukları dar'ül fünûnlarda gezer. Ya gençlik sarhoşu ya da zamparadır bir oğlumuz, der*” (s. 134). Bu sözlerle şair, gençliğin aylak aylak dolaşmasını tenkit eder ve kendi gençlerinin sosyalizm gibi önemli bir davanın peşinde olası gerektiğini ifade eder.

Sosyalizm Türkistan'da hızla yayılmaya devam eder. Yazarın romandaki ifadeleriyle halk artık eşitlik ve özgürlük ister. “*Özgürlük. Eşit hukuk sesleri puslu toz bulutu içerisinde uğultulara karışıyordu*” (s. 144). Artık romanda Kerbabayev, Ekim Devrimi ve mimarı Lenin'den söz eder. “*Lenin, Çarlık Rusya'yı hapisane olarak kabul ediyor.*

- *Lenin?*
- *Lenin'in izahına göre Çar Hükümeti son demlerini yaşıyor.*
- *Ak padişahı devirmek mi?*
- *Zamanı gelince sarsılmaz yerin ortasında da zelzele olur*” (s. 152).

Bu sözlerle Mirat ile arkadaşı Şemseddin, Lenin'in Çar'ı devireceğini ve devrilmez gibi görünen Çar Hükümeti'nin yıkılacağını belirtir. 1917'de Ekim Devrimi yapılır. Romanda devrim tarihi verildikten sonra tarihi kayıtlarda da sabit olan büyük kıtlıktan söz edilir. Yazar, eserinde kıtlığı şöyle anlatır: “*Devrimi getiren 1917 yılı, açlığı da getirdi*” (s. 153). Bu ifadelerle Kerbabayev sanki sitem etmekte ve devrimle birlikte halkın kıtlığa mahkûm olduğunu belirtmektedir. Bundan sonra bölgede sosyalizmi isteyen ve istemeyen grupların mücadelesi başlar. Yazarın deyişiyle bölgede iki hükümet vardır. “*Ekim Devrimi, halk devrimi hesap edilerek bütünüyle özgürlük bekleniyordu. Tecen'de ise bir şehirde iki hükümet peyda oldu. Bir yanda devrim talebiyle Sovyet kurulurken, diğer yandan “milli azatlık” sloganıyla Milli Komite kuruldu*” (s. 166). Tecen, yazarın şehri olup, devrim mücadelesini anlama adına bir fotoğraf niteliğindedir. Zira küçük bir şehirde bile halk iki gruba ayrılmıştır. Bir taraf, sosyalizmi isterken diğer taraf millî bir devlet kurulması taraftarıdır.

Türkmenistan'da 1918 bahar aylarında Bolşeviklerle millî devlet isteyenler çatışmaya başlar. 12 Temmuz 1918'de Aşgabat sağcılarının eline geçer (s. 187). Bölgede Oraz Serdar, Eziz Han ve Zaman Han Bolşeviklere karşı mücadele verir. Sosyalizme karşı savaşan Türkmenlere kısmi de olsa İngilizler yardım eder. General Mallenson idaresinde bölgede görev yapan Tig Jons Türkmenlere destek olur (s. 194). Bu hadiseler vuku bulurken Mirat, sosyalist olmakla suçlanır, hapse atılır. 1920 sonrası Türkmenistan'da birçok yerde Kızıl Ordu taraftarları hâkimiyeti sağlar ve bölgeyi ele geçirmeye başlar. “*Kızıl Ordu, Bayramali'yi aldı. ... Kızıl*

Ordu, Merv'i aldı" (s. 199). daha sonra Mirat hapisten kurtulur ve Tecen'de sosyalist hükümetin eğitim sorumlusu olur. Devrimci Gaygısız Atabay, Tecen vekili seçilir. Şubat 1925'te ise Türkmenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti kurulur. Roman bu bilgi ile bitirilir. Yukarıda bahsi geçen tarihi vakalar, gerçeklerle birebir örtüşür. Yazar, özellikle Ekim Devrimi sonrası yaşadığı coğrafyadaki olayları görünürde sosyalizm yanlısı bir tavırla ele alsa da yeri geldikçe karşıt mücadeleyi de doğru bir biçimde anlatmıştır (Muhammetberdiyev ve Orazgılıcov, 1997: 34-69).

Sonuç

Berdi Kerbabayev'in ölümünden on dört yıl sonra basılan *Öten Günler*, Türkmenlerin yaşamlarına ait zengin materyalleri otobiyografik bir üslupla sunan bir romandır. Eser, yazarın çocukluğu ve eğitim yıllarını ve bu yıllarda meydana gelen dünyayı ve Orta Asya Türk coğrafyasını tümünden etkileyen gerçek vakalar etrafında şekillenmiştir. Kimi eleştirmenlere göre Türkmenlerin yaşamını Kerbabayev'in gözlemlerinden takdim eden roman, tamamlanamamış olsa da değerli bir eserdir. Bu incelemede dört başlık altında şu sonuçlara ulaşılmıştır: Kültürel Yapı içerisinde romanda Türkmenlerin dünyaya bakışlarının simgesi olan atasözleri, evlenme adetleri, halk inanışları ve eğitim hayatlarına ilişkin bilgiler verilmiştir. Dinî bağlamda eserde medreseler, mollalar tanıtılmış; medreselerin bozulan yanları nesnel bir gözle anlatılmıştır. Bu kurumlarda yetişen mollaların bozulan eğitim kurumuyla birlikte değişen ve dejenere olan yaşamları örneklendirilmiştir. Ekonomik yapıda yağma, yer-su paylaşımı, göçebe yaşam tarzının zorlukları, kıtlık gibi mevzular anlatılmıştır. Siyasal yapı ile de devrin iki büyük vakası I. Cihan Harbi ve Ekim Devrimi anlatılmış, bu iki yıkıcı hadisenin Türkmenleri nasıl etkilediği ve sefaletle sürüklediği devrin gerçek şahısları üzerinden verilmiştir.

Öten Günler romanında dikkati çeken önemli bir unsur da bazen üstü örtülü ifadelerle bazen de açıktan isimlendirmelerle Türkmenleri de etkileyen Cedit Hareketi'ne vurgu yapılmasıdır. Kerbabayev, ceditçiliği savunmuş bir yazar olarak tanıştığı ceditçi aydınların, okuduğu gazete ve dergilerin adlarını romanına taşımıştır. Son romanında birçok hadisenin yanı sıra yaşamında önemli bir yer işgal eden Cedit Hareketi'ni de anlatmıştır.

Berdi Kerbabayev'in son, Türkmen edebiyatının ilk otobiyografik romanı olan *Öten Günler*, yazarının yaşadığı devre tutulmuş bir ayna niteliğindedir. Sosyalist dönemde yazıldığı halde yer yer tarafsızlığı yakalamış bir romandır. Aslında bu durum, yazarının üslubuna bağlı olmakla birlikte, aynı zamanda Kerbabayev'in bir başarısıdır. Yani yazar, hem sosyalist sistemin kurullarla çevrili sistemine ayak uydurmuş hem de yaşanmış tarihi vakaları gücü yettiği nispette gerçeğe uygun sunmuştur. Sonuç olarak *Öten Günler*, 19. yüzyılın sonları, 20. yüzyılın

başlarında Türkmenlerin yaşamını ve onları etkileyen tarihsel hadiseleri roman türü ile Kerbabayev'in gözüyle sunan bir vesikadır.

Kaynakça

- ABDULLAYEV, V. vd. (1980). *Özbek Edebiyeti Tarihi, "Sadriddin Ayniy"*. 5. Tom, Toshkent: ÖzSSR Fen Neş., s. 403-413.
- ATAMEMMEDOV, N. V. (1992). *Türkmen Hanları ve Serdarları*. Aşgabat: Ilımlar Neş.
- FİTRAT, A. (2000). *Tanlangan Asarlar I Jild*. Toshkent: Ma'naviyat Nas.
- GÖKÇİMEN, A. (2011). *Başlangıçtan Bağımsızlığa Kadar Türkmen Romanı*. Erzurum: Fenomen Yay.
- HAYİT, B. (1997). *Basmacılar Türkistan Millî Mücadele Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- KERBABAYEV, B. (1988). *Öten Günler*. Aşgabat: Magarîf Neş.
- MUHAMMETBERDİYEV, K. B. ve ORAZGILICOV, Y. (1997). *Türkmenistanın Tarihinden Materiallar*. Aşgabat: Ruh Neş.
- NEPESOV, T. (1988). "Öten Günler Romanının Döreyiş Tarihinden", *Öten Günler*. Aşgabat: Magarîf Neş., s. 208-236.
- ÖZKAN, F. (1994). *Abdullah Tukay'ın Şiirleri, İnceleme-Metin-Aktarma*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Ens. Yay.
- RESULZADE, M. E. (1984). *Azerbaycan Kültür Gelenekleri ve Çağdaş Azerbaycan Edebiyatı*. Ankara: Azerbaycan Kültür Derneği Yay.
- SARAY, M. (1999). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Ankara: TTK Yay.
- SARIKAYA, Y. (2006). Sovyet Devri Türkmen Yazarı Berdi Kerbabayev ve Äygitlı Edim Romanı. *Bilig*, 38, 1-14.
- TANRIBERDİYEV, H. (1966). *Berdi Kerbabayev Söz Ussadı*. Aşgabat: Türkmenistan Neş.
- TANRIBERDİYEV, H. (1982). *Türkmen Edebiyatının Kervenbaşısı*, Aşgabat: Türkmenistan Neş.
- TUKAY, G. (2011). *Eserler Tom I*. Kazan: Tataristan Kitap Neş.